

Funtaunas mineralas

Dapi il 15. tschientaner han ins descrit passa 110 funtaunas sin il territori dal chantun Grischun sco mineralas. Per la medischna dal temp premodern eran curas da bogn e da baiver aua fitg impurtantas. Ellas vegnivan purschidas en blers lieus en il Grischun e duravan savens pliras emnas. Ils giasts vegnivan da stad per part da lunsch enturn a far questas curas. Ellas pon vegnir consideradas sco furmas temprivas dal turissem.

La maioritad da las funtaunas mineralas èn auas acidas che cuntengnan fier. Ellas vegnan er numnadas funtaunas d'aua cotschna e cuntengnan acid carbonic natural che deriva dal sutterren geologic. La gronda part da las funtaunas naschan en zonas, nua che la plattamorta grischuna u il flisch han bleras faudaziuns. Ina fitg gronda concentraziun da funtaunas chatt'ins en il sectur da las ruttadiras geologicas en l'uschenumnada fanestra da l'Engiadina Bassa, per lung da la lingia engiadinaisa ed en il Partenz. Dapi il 16. tschientaner han perscrutaders da la natira, sco per exempel Johann Jakob Scheuchzer ► 01 Il Grischun en l'artg alpin, empruvà d'eruir la cumposiziun chimica da las auas mineralas. Cun il svilup da las scienzas natirals e cun la distincziun da la chemia sco atgna scienza han ins pudì descriver pli e pli exactamain lur cuntegn mineral.¹ 19.01

Las funtaunas mineralas dal Grischun vegnan menziunadas dapi il 16. tschientaner en collecziuns balneologicas, en descripziuns topograficas da pajais ed en guids da viadi.² 37 dad ellas vegnan numnadas fin l'onn 1850 en la litteratura da bogns; ulteriuras 27 èn vegnidas vieters fin 1850. Las enconuschentschas davart 48 ulteriuras funtaunas mineralas pitschnas, savens betg u pauc utilisadas, èn vegnidas rimna-

das durant la segunda mesadad dal 19. tschientaner. Las funtaunas pli grondas han ins duvrà a partir dal 16. tschientaner per manar emprims bogns cun chasas da bogn ed albierts. Ils possessurs da manaschis da cura laschavan stampar brochuras ch'èran savens redigidas da medis. Ils texts cuntengnevan descripziuns da las auas da funtauna e lur effect per la sanadad sco er indicaziuns davart il diever da cura e davart l'infrastructura. Questas scrittiras pon ins attribuir a la litteratura da diever medicinal. A medem temp faschevan ellas dentant er reclama per ils singuls manaschis da cura. 19.03

Il caracter da las curas da bogn è sa midà fundamentalmain cun ils progress da la medischna durant l'emprima mesadad dal 19. tschientaner. Avant giaschevan ils giasts durant pliras uras per di en las bogneras. Pli tard è il bogn sa reduci a maximalmain 1 ura. La cura da baiver è daventada pli e pli impurtanta. Hallas da baiver e passarellas protegivan ils giasts da cura cunter l'aura, durant ch'els faschevan las spassegiadas ordinadas dals medis. Purschidas da temp liber sco saluns da musica ed orchesters da cura, stanzas da bigliard e parcs cun irals da tgeiels, ma er turas da viandar ed excursiuns ad ustarias da stad faschevan bainbaud part da la purschida dals manaschis da cura pli grondas. Uschia empruvavan els da s'adattar als gronds lieus da bogn e da cura da l'Europa. ► 24 Turissem

Durant il temp culminant da la balneologia avevan ils scienziads ed ils politichers la speranza che la promoziun dals manaschis da cura e la spediuziun da l'aua minerala portian entradas segiras al chantun Grischun. En bleras valladas han quests manaschis stgaffi pussaivladads da gudogn

19.04 Placat da reclama per aua minerala da la funtauna da Giuvaulta. Suenten ch'ins ha serrà il manaschi da cura (1923), è l'aua vegnida embuttigliada e vendida er sco bavronda dultscha fin la liquidaziun da la «Vereinigte Mineralquellen Rhäzüns und Rothenbrunnen AG» 1941. Da 1979 fin 2012 han ins puspè tschiffà l'aua da funtauna ed embuttiglià ella a Razén.

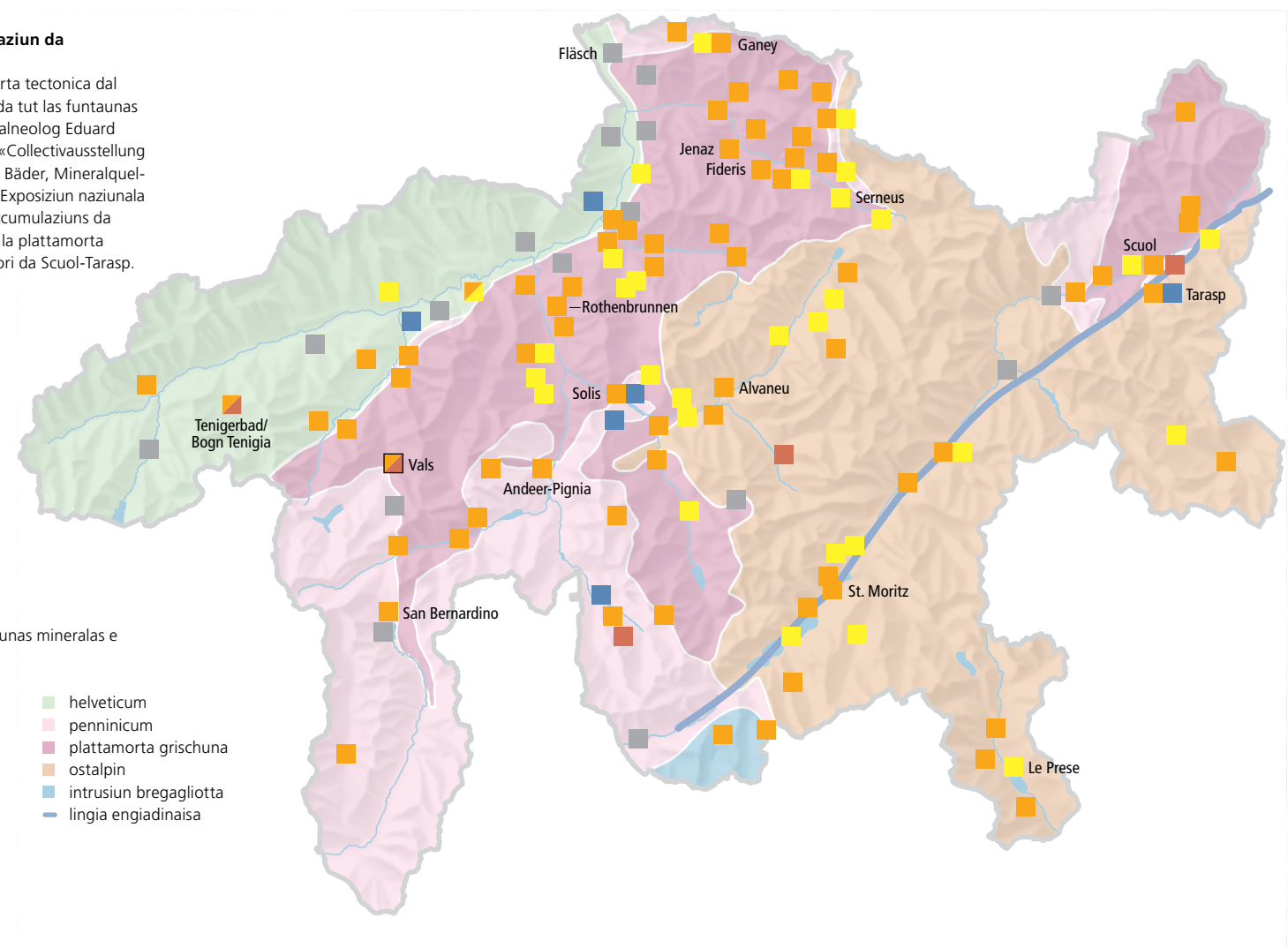
19.05 Manaschis da cura han purtà innovaziuns tecnicas: Sin la charta postale dal Bogn Fideris traglischa il sulegl sco pair electric, dapi 1896 devi numnadamain glich electrica a Fideris.

19.01 Tectonica e mineralisaziun da funtaunas mineralas

La surposiziun da la charta tectonica dal Grischun cun la charta da tut las funtaunas mineralas ch'il medi e balneolog Eduard Killias ha concepì per la «Collectivausstellung der Graubündnerischen Bäder, Mineralquellen und Luftcurorte» a l'Exposiziun naziunala 1883 a Turitg, mussa accumulaziuns da funtaunas mineralas en la plattamorta grischuna ed en il territori da Scuol-Tarasp.

Mineralisaziun da funtaunas mineralas e sutterren geologic

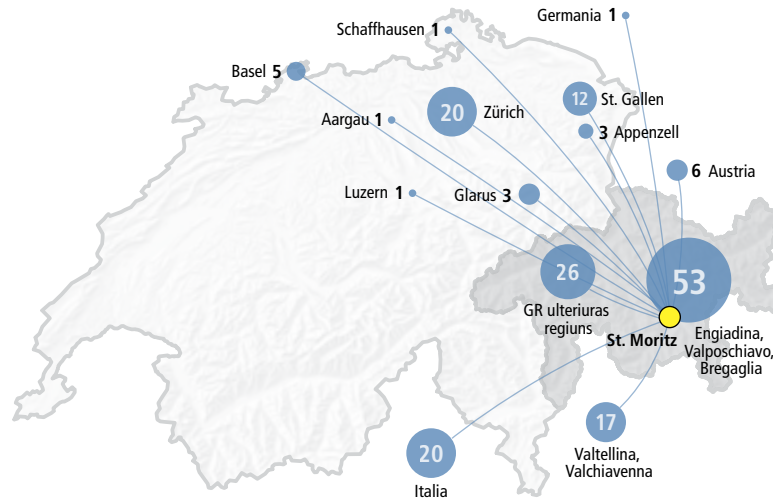
- aua forta
- aua da zulper
- aua da gip
- aua da sal
- aua termala
- betg enconuscent
- helveticum
- penninicum
- plattamorta grischuna
- ostalpin
- intrusiun bregagliotta
- lingia engiadinaisa

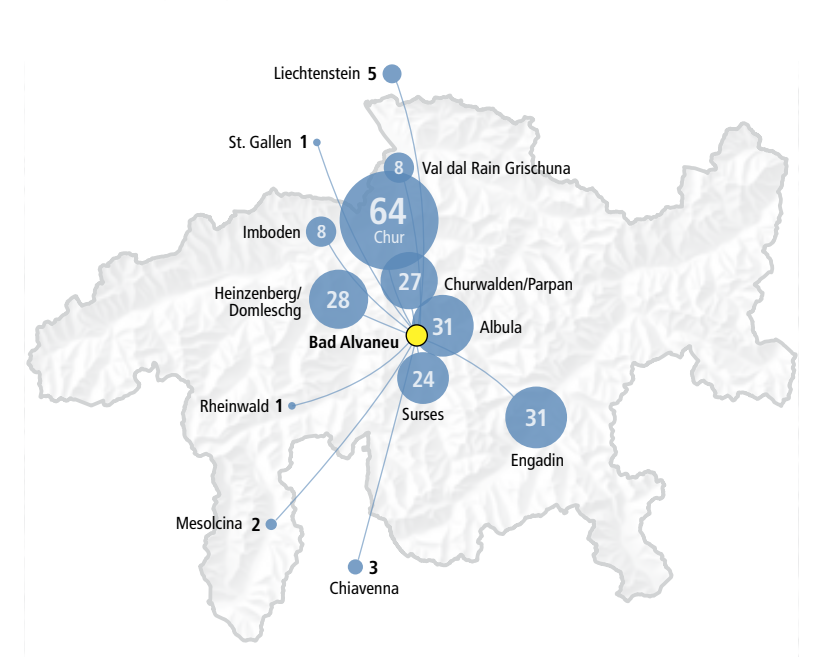
19.02 Derivanza dals giasts da cura da San Murrezzan ed Alvagni, 1842

Il cudeschs dals curants dals dus manaschis da cura ad Alvagni e San Murrezzan da l'onn 1842 inditgeschan mingamai ils lieus da derivanza dals giasts da cura. A San Murrezzan è la gronda part dals giasts da cura quel onn vegnida da l'Engiadina e da las vals cunfinantas, dentant er da l'Italia, da la Valtellina e da la Svizra dal Nord, cunzunt da Turitg. L'intschess dals giasts ad Alvagni era limità al Grischun. La gronda part dals giasts derivava da Cuira, il rest da las grondas axas da traffic.

● dumber da giasts da cura, arrivads a San Murrezzan

● dumber da giasts da cura, arrivads a Bogn Alvagni

19 ordaifer l'agricultura. Cun ils giasts bainstants èn arrivadas relativamain baud er novas tecnologias, sco il telegraf e telefon, ma er la fotografia, en las regiuns da muntogna.³ ► 41 **Communicaziun**, ► 47 **Art figurativ**

A lunga vista ha bain il Bogn da Fideris gi il pli grond success sco manaschi da cura en il Grischun. L'emprim era la funtauna en possess da la suveranità austriaca, è alura vegnida manada da personas privatas ed a partir dal 1863 d'ina societad anonima. Durant il temp da gronda frequenza alloschavan fin 250 giasts en l'Arieschtobel. 19.05 Tar la funtauna da zulper sut il vitg d'Alvagni existivan dapi il 16. tschientaner ina chasa da cura ed ina da bogn. Dapi quel temp era il Bogn Alvagni apprezzà sco albiert tar giasts da cura sco er tar turists. 1842 han ins registrà 242 giasts da cura en il cudesch da giasts, tranter els er blers da la citad vischina da Cuira. Tar la funtauna a San Murezzan han ils giasts da cura chattà a partir dal 1832 in'emprima chasa da cura. Ultra d'ina gronda halla da baiver aveva ella sis cabinas da far bogn, stanzas da paus ed ina stanza che serviva sco «promenoir», sco stanza da spassegiar. Plinavant era in medi da bogn en chasa. Star sur notg stuevan ils giasts da cura en il vitg da San Murezzan, circa dus kilometers davent da la chasa da cura. La durada da la dimora e la derivanza dals giasts da cura vegnivan inscrites en in cudesch dals curants. 1842 han ins registrà en quel 181 giasts da cura. In onn pli tard eran inscrites mo 27 indigens e 39 esters, pervia da «nunditg trid'aura». 19.02

A maun da las infrastructures da far bogn, da baiver e da pernottar pon ins preschentar las conjuncturas da las funtaunas mineralas per quatter periodas da temp. Entant ch'ins ha construi mo edifizis simpels tar ina part da las funtaunas, èn sa sviluppads tar las autras gia durant il 16. tschientaner albierts per far curas pli lungas. A Fideris u ad Alvagni sa trategneva per exempel la classa superiura dal Grischun u da Turitg durant pliras emnas da stad per curar differents mals, sco er per laschar giudair dunnas ed uffants la stad frestga.⁴ Tar las funtaunas da l'Engiadina na devi fin l'emprima mesadad dal 19. tschientaner naginas infrastructures u mo da quellas fitg rudimentaras. L'aua da funtauna

vegniva percenter embuttigliada ed exportada en tut las direcziuns. Uschia pudevan ins baiver l'aua acida frestga da San Murezzan mintga di ad Alvagni. L'avertura dal chantun cun colliaziuns da vias a partir dals onns 1850 ha vuet l'ierarchia dals manaschis da cura: entant che Fideris ed Alvagni eran stads fin lura ils purschiders ils pli gronds da curas d'aua minerala, han en quel mument ils stabiliments da cura luxurius da San Murezzan e da Tarasp surpiglià la predominanza. ► 06 **Colliaziuns da traffic** Els èn vegnids construids tenor l'exempel dals gronds lieus da cura europeics cun in chapital d'acziuns generus, senza stuair prender bler resguard sin infrastruttura antiquada.⁵ 19.06, ► 25 **Raps e bancas** Auters manaschis da cura han medemamain stuì modernisar lur stabiliments.⁶

Las duas guerras mundialas èn stadas cesuras dramaticas per ils manaschis da cura. Ultra da quai èn las curas da bogn vegnidas ord moda tras il svilup dals meds farmaceutics sco er tras las midadas da las disas da temp liber. Bliers manaschis da cura han serrà. Durant la segunda mesadad dal 20. tschientaner èn las funtaunas mineralas vegnidas reactivadas en differents lieus. Sa referind a la tradiziun da cura han ins construi, savens cun agid da vischnancas vischinas, ina nova infrastruttura da far bogn (Scuol, Andeer, Alvagni, Val S. Pieder) e stgaffi ina purschida da wellness. Aua minerala da Val S. Pieder, da Passugg e da Razén n'è betg pli vegnida vendida sco med da cura, mabain sco buna aua da baiver. 19.03, 19.04

- 1 Fuchs 2021.
- 2 P.ex. Scheuchzer 1717; gen. cf. Furter 2005.
- 3 Killias 1883; Fuchs 2014; Kuhn 2009, p. 209.
- 4 Fuchs 2019, p. 132–136; Kaufmann 2009.
- 5 Fuchs 2020.
- 6 Fuchs 2019, p. 110.

19.06
Bigl da cura en la halla da baiver da l'hotel Neues Stahlbad a San Murezzan. Fotografia or da l'album da la construcziun 1892.

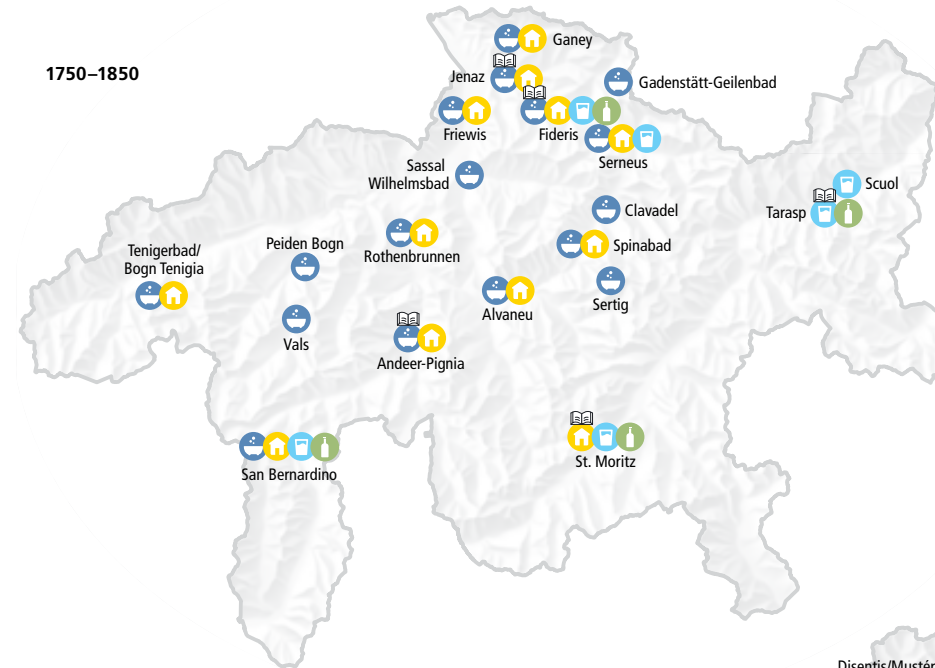

19.07
Cun ils progress da la medischina èn sa midadas las malsognas e las metodos da cura. Malsognas da la gnerva vegnivan tractadas cun bogns electricis a 4 bogneras. Or dal prospect dal Bogn Passugg, cumenzament dal 20. tsch.

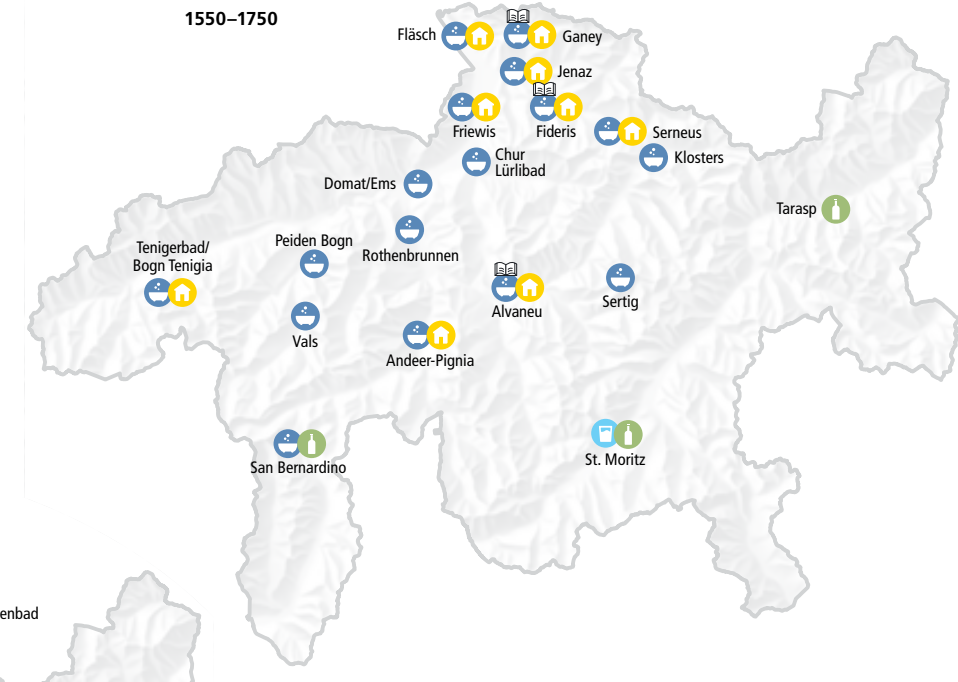
19.03
Infrastructura e diever da las funtaunas mineralas, 1550–2020

A maun da las infrastructures da far bogn, da baiver e da pernottar mussan 4 chartas las conjuncturas da las funtaunas mineralas en il Grischun per 4 periodas da temp dal 16. fin il 21. tsch. Betg numnads n'èn ils hotels ed albierts ch'ins ha construi e savens equipà cun stanzas da far bogn a partir dal 1850 en la vischinanza da las chasas da cura sco talas. Manaschis pli gronds stampavan scrittiras da bogn sco mussavia per far cura e sco reclama per ils giasts.

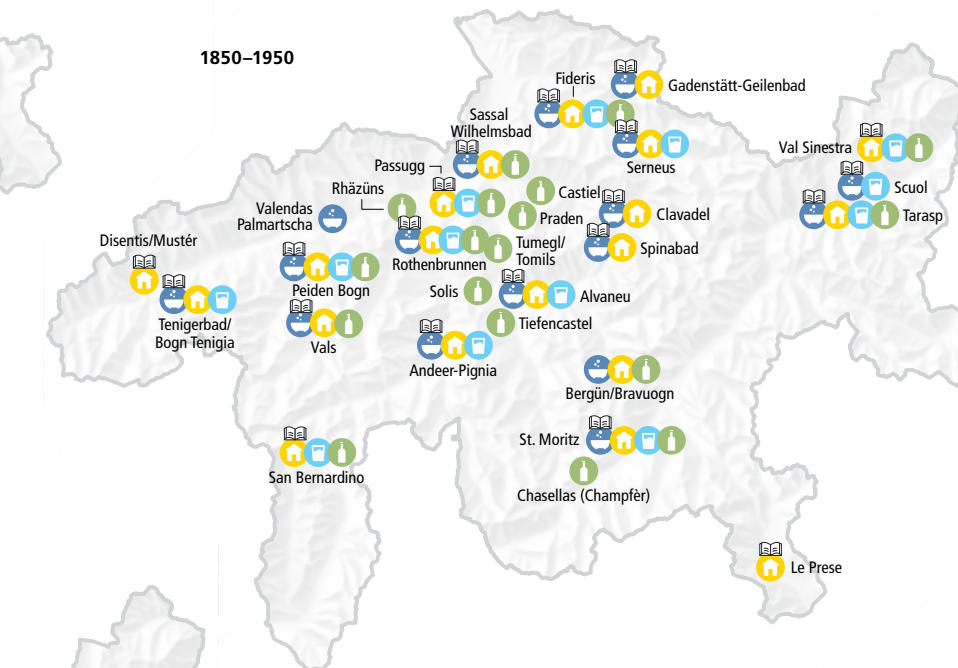
1750–1850

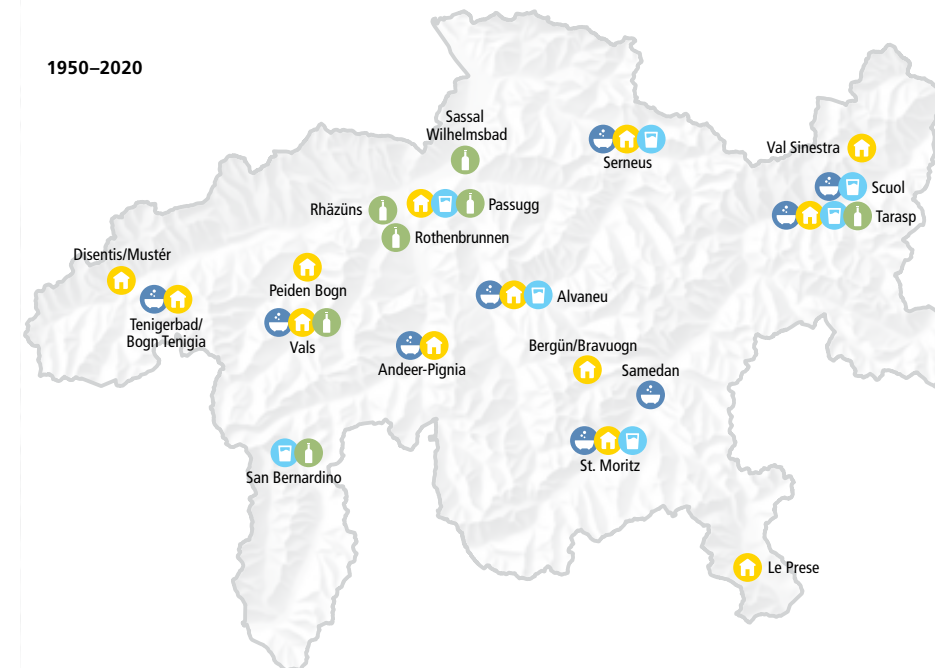
1550–1750

1850–1950

1950–2020

- chasa da bogn
- albiert
- infrastruttura da baiver (tschiffada d'aua cun bigl da baiver, passarella)
- embuttigliada en butschins u buttiglias per la vendita
- manaschis da cura cun brochuras da bogn